

УДК 811.161.2'367.6

ЯКОВЛЕВА Тетяна – аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна (tanya25091997@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2064-6592>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.52.10>

Бібліографічний опис статті: Яковлева, Т. (2022). Функціонування первинних вигуків в аспекті категорії оцінки. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 52, 79–87. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.52.10>

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕРВИННИХ ВИГУКІВ В АСПЕКТІ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ

Анотація. У статті висвітлено актуальну для лінгвістичної прагматики проблему, розв'язання якої спрямоване на дослідження особливостей вживання первинних вигуків як дискурсивних слів в аспекті реалізації оцінної функції, що й становить мету цієї розвідки. Актуалізовано терміни «вигук», «граматика оцінки», визначено роль первинних вигуків у моделюванні оцінної тональності висловлення.

Методологія дослідження передбачає використання таких методів: вибірки – для відбирання фактичного матеріалу; лінгвістичного спостереження – для систематичного й цілеспрямованого сприйняття досліджуваного матеріалу з метою осмислення його властивостей; компонентного аналізу – для встановлення значення досліджуваних конструкцій, зокрема вияву оцінного компонента; аналізу й синтезу – для ідентифікації та розрізнення типів досліджуваних одиниць і подання їх у системному комплексі. У цій розвідці використано приклади з творів художньої літератури к. XVIII – поч. XXI століть та тлумачення значень досліджуваних слів із Великого тлумачного словника сучасної української мови за редакцією В. Т. Бусела (2005) для демонстрації специфіки функціонування первинних вигуків у фокусі аксіологічної прагмалінгвістики.

Для аналізу обрано однозначні й поліфункційні одиниці. Останні репрезентують полярні аксіологічні смисли, що дає змогу змінювати аксіологічні відтінки значень досліджуваних елементів у конкретній мовленнєвій ситуації.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що здійснено комплексний системний опис особливостей вираження оцінних смислів у процесі актуалізації значень первинних вигуків у сучасній українській мові. Проаналізований матеріал свідчить про перевагу засобів негативно-оцінки, що пояснюємо психологічною специфікою людського мислення й відповідно кількісним превалюванням негативнооцінних одиниць на аксіологічній шкалі.

Положення статті доповняють теорію аксіологічної прагмалінгвістики, функційної граматики, граматики оцінки, дискурсивної лінгвістики, а також лінгвістичну й навчальну літературу описами особливостей моделювання прагматичних відтінків значень з використанням первинних вигуків.

Ключові слова: первинні вигуки, оцінка, граMATика оцінки, поліфункційність, оцінна тональність.

YAKOVLEVA Tetiana – Post-graduate student of the Department of Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2, Valentynivska str., Kharkiv, 61168, Ukraine (tanya25091997@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2064-6592>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.52.10>

To cite this article: Yakovleva, T. (2022). Funktsiuvannia pervynnykh vyhukiv v aspekti katehorii otsinky [The functioning of primary interjections in the aspect of the category of estimation]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Serii «Filolohiia» – Problems of Humanities. “Philology” Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 52, 79–87. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.52.10> [in Ukrainian].

THE FUNCTIONING OF PRIMARY INTERJECTIONS IN THE ASPECT OF THE CATEGORY OF ESTIMATION

Summary. *The article focuses on a problem that is relevant in linguistic pragmatics. The aim of the research is to study the features of the use of primary interjections as discursive words in the aspect of the expression of estimative functions. The terms “interjection” and “grammar of estimation” have been updated, and the role of primary interjections in modeling the estimative tonality of the utterance has been defined.*

The research methodology involves the use of the following methods: sampling for the selection of actual material; linguistic observation for systematic and purposeful perception of the studied material in order to understand its properties; component analysis to establish the value of the studied structures, in particular, the revealing of the assessment component; analysis and synthesis to identify and distinguish the types of researched units and present them in a system complex. The examples from the fiction of different periods and the interpretation of the meanings of studied words from the Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language edited by V. T. Busel (2005) were used in this research to demonstrate the specificity of the functioning of primary interjections in the focus of axiological pragmalinguistics.

Monosemantic and multi-functional units were selected for analysis. The last represent polar axiological meanings, which makes it possible to change the axiological shades of the meanings of the studied elements in a specific communicative situation.

The scientific novelty of the study is that a comprehensive systematic description of the features of the expression of estimative meanings was carried out in the process of updating the meanings of primary interjections in the modern Ukrainian language. The analyzed material has shown the superiority of the means of negative estimation, which is explained by the psychological specificity of human thinking and, accordingly, the quantitative prevalence of negatively estimated units on the axiological scale.

The results of the article will supplement the theory of axiological pragmalinguistics, functional grammar, grammar of estimation, discursive linguistics, as well as linguistic and educational literature with descriptions of the features of modeling pragmatic meaning using primary interjections.

Key words: *primary interjections, estimation, grammar of estimation, multifunctionality, estimative tonality.*

Постановка проблеми. Тенденції сучасного мовознавства зумовлюють інтерес до вивчення прагматичних особливостей мовних одиниць. Як відомо, оцінка є основною категорією прагмалінгвістики, це «один із способів відображення світу, пізнаючи який, людина виражає ставлення до нього. Світ, що пізнається, завжди оцінюється, оцінка – свідчення ступеня пізнаності світу» (Космеда & Халіман, 2011, с. 18). Дослідження оцінної семантики є одним із пріоритетних напрямів сучасної прагмалінгвістики, зокрема й граматики оцінки, метою якої є «характеристика способів граматики оцінки з урахуванням своєрідності вербалізації морфологічних і синтак-

сичних засобів української мови» (Халіман, 2019, с. 17).

Серед інших частин мови вигук як дискурсивні слова, реалізуючи в комунікативному процесі свій прагматичний потенціал, демонструють специфіку функціонування у фокусі аксіологічної прагмалінгвістики, тобто здатні виражати ставлення людини до дійсності, адресата й змісту висловленого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття в полі зору науковців перебувають вигук як елементи емоційної сфери мовлення, що здатні виражати почуття, емоційно-експресивні реакції, оцінки, вольові спонування мовців, не

називаючи їх. Зокрема, Л. І. Мацько значну увагу приділила опису семантико-стилістичних особливостей вигуків. Проблеми визначення статусу вигуків як частини мови і їх емоційного потенціалу торкається В. Д. Сліпецька. Аналіз комунікативно-прагматичних функцій вигуків, їхніх семантико-функційних властивостей виявляємо в працях В. А. Теслі й І. М. Гуменюк. З погляду реалізації аксіологічного потенціалу увагу привертають первинні вигуки як засоби вираження оцінних смислів, що проаналізовано лише побіжно в загальній парадигмі досліджень лінгвопрагматики. Оцінні особливості функціонування первинних вигуків потребують узагальнення й глибокого комплексного лінгвістичного коментування, що й засвідчує **актуальність** порушеної проблеми.

Мета цієї наукової розвідки – схарактеризувати особливості вживання первинних вигуків як засобів вираження оцінки. Окреслена мета передбачає виконання таких **завдань**: 1) узагальнити досвід вивчення первинних вигуків в аспекті лінгвоаксіології; 2) описати особливості вживання первинних вигуків в оцінній функції.

Виклад матеріалу. Будь-яка діяльність людини супроводжується емоційно-оцінним сприйняттям навколишньої дійсності. Як відомо, існує тісний зв'язок між категоріями оцінки й емоційності, між лінгвістикою емоцій і лінгвоаксіологією. Емоційність мовлення безпосередньо пов'язана з моделюванням оцінних значень, тому серед функцій емоцій виділяють оцінну, тобто вираження позитивного чи негативного ставлення мовця до оцінюваного об'єкта або змісту мовлення.

Як зазначає В. І. Шаховський, «формула емоції обов'язково містить підставу оцінки: мовна особистість вважає, що об'єкт приємний / неприємний з моральних, етичних, соціальних, політичних або інших причин» (Шаховський, 2009, с. 30). Зокрема, «не самі емоції відображають дійсність, а оцінна діяльність комуніканта, що відчуває певні емоції в певному дискурсі до певного факту, події, людини» (Шаховський, 2019, с. 31). Зазначене дає змогу констатувати, що вираження різноманітних емоцій завжди супроводжене моделюванням позитивних чи негативних оцінних значень залежно від комунікативної ситуації, тож дослідження мовних

одиниць як емоційних свідчить про наявність у них оцінної функції.

Серед морфологічних одиниць, здатних виражати аксіологічні смисли, вирізняються вигуки, які відображають емоційну, а значить оцінну реакцію мовця в певній ситуації дискурсу, що відбивається й на відповідному інтонаційному оформленні. Традиційно за походженням їх поділяють на дві великі групи: первинні (непохідні) та вторинні (похідні) вигуки. Особливо виразно оцінний компонент мовлення реалізований у первинних вигуках (*a!*, *o!*, *e!*, *ай!*, *пхе!*, *фу!* та ін.), що «є саме тим явищем, яке в синхронії демонструє шлях розвитку мовлення від мимовільного рефлекторного викрику до усвідомленого використання вигука, вибраного учасником комунікації з готового арсеналу мовних засобів, для вираження певного (частіше за все емоційного) смислу» (Мельник, 2013, с. 196–197).

У цій розвідці використовуємо тлумачення значень первинних вигуків, наведених у Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В. Т. Бусела (2005) (далі – ВТССУМ) та ілюстративний матеріал із художніх творів українських письменників к. XVIII – поч. XXI століть. Як відомо, прагматичне значення контекстуально зумовлене, тож у процесі аналізу дібраних прикладів звертаємо увагу й на інші оцінні засоби в конкретних контекстах, що дає змогу засвідчити їхню загальну позитивно- чи негативнооцінну забарвленість та підтвердити участь досліджуваних вигуків у процесі вираження оцінки. Продемонструємо, отже, особливості функціонування первинних вигуків як засобів вираження оцінки у відповідних контекстах.

1. **Ат, виг.** Уживається для вираження невдоволення, досади (ВТССУМ, 2005, с. 44), порівн.: <...> *Недурно я так тривожилась, недурно я не хотіла тебе заміж за його давати. Не до пари він тобі. Не по-моєму ж хіба й вийшло? – **Ат!** верзеш бог зна що! – говорив отець Хведор, сидючи на возі. – Прийшла дурість в голову, то й дуріє, та й годі (І. Нечуй-Левицький); *Були б папір та фарби!.. **Ат**, що з них толку. Що він тут малював би?.. (В. Шевчук). У наведених прикладах моделювання негативної тональності**

здійснюється також за допомогою оцінно маркованих речень, уживаних після вигуку (*верзеш бог зна що, що з них толку*), та оцінних лексем (*дурість, дуріє*). Крім того, перший контекст вирізняється графічними засобами – знаками оклику, що свідчить про додаткове інтонаційне оформлення, яке підсилює відповідний аксіологічний відтінок. Зауважимо, що матеріали нашої картотеки засвідчують нечастотне вживання цього вигуку в сучасній українській мові.

2. **Бе**, виг. Уживається для вираження огиди до чого-небудь (ВТССУМ, 2005, с. 65), напр.: *Читала й на кону бачила студентські банкетти. Чомусь уявлялося, що на них справді весело, легко, приємно. А спробувала – бе! Димно, крикло, брудно, погано, скрізь недокурки, недогризки, а найпоганише те, що й мислі, й слова у пугців схожі на недогризки, недокурки* (М. Куліш). Як бачимо, вигук *бе* має вузьку оцінну семантику, оскільки виражає лише одну негативну емоцію – огиду. Крім того, негативну тональність у наведених контекстах формують оцінно марковані прислівники *димно, крикло, брудно, погано* та іменники *недокурки, недогризки*, а також інтонаційне оформлення, відображене знаком оклику на письмі.

3. **Е**, виг. 1. Уживається для вираження незгоди з чіми-небудь словами чи діями (ВТССУМ, 2005, с. 335), напр.: *<...> А палац його... то чи поймете віри! Так і сяв щирим золотом. А кругом палаца був парк на кілька миль навкруги, і до самого палацу од брами була алея... Що то за алея! Ох, мій боже!... – Е! що той сад! – перебувала Теодозя. – От як була я в одного князя в Варшаві, так у його одна оранжерія на кілька верстов!* (І. Нечуй-Левицький).

2. Уживається для вираження невдоволення, досади (ВТССУМ, 2005, с. 335), порівн.: – *Е, дурень ти! От мудь, не що інше, а п'яний був, не відскочив, – хто му винен! – відповів офукливо будовничий і відвернувся* (І. Франко); – *Е, голубко, які вже з нас козаки, – озвався Кваша, – ми, бач, теперечки тільки жіночі попухачі* (О. Стороженко).

3. Уживається для вираження переборювання сумнівів, заперечення, рішучості і т. ін. (ВТССУМ, 2005, с. 335), напр.:

Киля. Ні батеньку, воно нічого... Та все ж таки там якось краще... Якось простіш...

А тут у нас дуже вже на московський великопанський шталт усе повелось... Де вже міні необразованій...

Заг. **Е**, дочко, це дурниця! Нехай вони живуть собі хоч і на московський шталт, а ми собі житимемо по простецькому, як нам любіш (В. Мова).

Наведені контексти демонструють, як негативнооцінна семантика підсилюється інтонаційно (на письмі знаками оклику)й позицією вигуку перед назвою об'єкта, на який спрямована емоційна реакція мовця. Також приклади містять негативнооцінні лексеми: *дурень, мудь, п'яний, офукливо, дурниця* та синтаксичні фразеологізми *що той сад*, які вже з нас козаки.

4. **Пхе**, виг. Уживається для вираження зневаги, презирства і т. ін. (ВТССУМ, 2005, с. 1192), порівн.: *<...> І все ж, хробочок, ти маєш змогу продемонструвати мені знання, не вимовивши жодного слова. – Як саме, Ваша милосте?... – здивувався Пауль. – І таке каже людина, що вмів писати... Пхе! – зневажливо зітхнув принц* (Т. Литовченко); *Ольга обернулася, вгледіла той гурт і повернулася до матері, промовивши. «Пхе! Як вольно держать себе студенти!» – Пхе! – сказала й Катерина. – Пхе! неначе інститутки нижчого класу!* – додала Ольга (І. Нечуй-Левицький). У наведених ілюстраціях зневага увиразнена інтонаційно, що на письмі відображено знаками оклику. У першому прикладі фіксуємо й інший оцінний маркер, що вказує на емоційне ставлення мовця до адресата (*зневажливо зітхнув*). Крім того, висока емоційність у другому висловленні виражається за допомогою повторів вигуків і номінації *інститутки нижчого класу*, що підсилює емоцію презирства.

5. **Пху**, виг. 2. Уживається для вираження зневаги, презирства, прикrostі, обурення і т. ін. (ВТССУМ, 2005, с. 1192), напр.: – *Пху, дурак! А це тебе Професором називають* (А. Дністровий); *Хто ж тепер дибою користується? Дибачка... Пху, та це ж грубо, просто й, либонь, навіть незаконно* (М. Старицький). Крім уживання аксіологічно маркованих вигуків, у першому прикладі мовець виражає негативнооцінне ставлення до співрозмовника за допомогою стилістично маркованої номінації *дурак*, під-

силеної ще й інтонаційно (на письмі знаком окликом). У наступному реченні використано риторичне питання й оцінні лексеми *грубо, просто, незаконно*, що емоційно увиразнюють мовлення.

6. **Тю, тю-тю**, виг., розм. 1. Уживається при вираженні здивування, невдоволення, розчарування, насмішки і т. ін. (ВТССУМ, 2005, с. 1488), порівн.: – *Може, закохався він у дівку яку? – Тю, в нього ж серця немає, у цього Харлама! В кого він закохатися може? – Господар головою закрутив* (В. Івченко); – *Тю, телепень!* – *плювався Харитон. – Підбери варгу, а то й зуби висиплються!* (Ю. Смолич); – *Тю, та який там я князь! – махаю рукою. – Досі не навчився їсти ножем та виделкою!* (В. Івченко); *Хлопці реготались, а ткач одчинив двері та й гукнув вслід: – Тю-тю, дурна – навіжена москвка! Чи присвятилася, чи в черниці думаєш йти!* (І. Нечуй-Левицький). У наведених вище прикладах, крім вигуків, використано лексичні маркери невдоволення, розчарування й насмішки (*телепень, досі не навчився, дурна, навіжена*). До того ж, додаткові кінетичні засоби, а саме жести (*головою закрутив, плювався, махаю рукою*) також слугують засобами вираження негативного ставлення до особи. До того ж у першому контексті здивування мовця не є емоційно нейтральним, а супроводжується негативно-оцінним відтінком, вираженим відокремленою уточнювальною конструкцією *у цього Харлама*. У ній вказівний займенник *цього* теж функціонує як оцінний мовний засіб, що «уживається для підкреслення емоційного ставлення до осіб» (ВТССУМ, 2005, с. 1580). Препозиція вигуку *тю* до назв об'єктів, на які спрямована емоція мовця, посилює значення відповідної оцінки.

7. **Фе**, виг. Уживається для вираження осуду, огиди, невдоволення, несхвалення й т. ін. (ВТССУМ, 2005, с. 1530), порівн.: *Якби-м був таке знав, то був би-м вас учора обох із сином за обої двері випер! Фе, Василю, встид, ганьба!* (І. Франко); *Фе, як же вульгарно!* – *скривився Шелленберг* (Л. Підгірна). Наведені контексти демонструють вираження негативної оцінки за допомогою вигуків та слів *встид, ганьба, вульгарно*. Інтонаційне увиразнення мовлення в процесі вираження оцінки графічно відображене знаком оклику.

8. **Фі**, незм., виг., розм. Вираз презирства (ВТССУМ, 2005, с. 1533), напр.: *Ні, як не намагаюся я дати пристойний вигляд нашому домові, а толку виходить мало: і кімнати жалюгідні, і меблі нікудишні... фі!* (В. Мова). Позиційно вигук *фі* вживається після розгорнутих роздумів мовця, що узагальнює й підкреслює негативне ставлення особи до об'єкта. Негативно-оцінне значення презирства реалізовано також за допомогою оцінно маркованих прикметників *жалюгідні, нікудишні*.

9. **Фу**, виг. 1. Уживається для вираження презирства, досади, відрази, роздратування і т. ін. (ВТССУМ, 2005, с. 1551), порівн.: – *От тобі й кохання, і друг, і... У-у, йолопи, дикарі прокляті! Ще за культурних людей себе мають, – злісно проводжав він кожну пару, балансуючи серед них. – Фу, гидота яка!* (В. Винниченко); «*Фууу... ну і мерзенна ж погода*», – *подумав я і закрив двері будинку назад. Годі було й перевіряти. Що я там чекав побачити, коли другий день лле дощ? Тільки засмутився* (В. Ананьєв); – *Фу, та й ідіоти ж ви всі які! Ну, чого ради ви цю комедію строїте?* (В. Винниченко). У цих контекстах моделювання негативної тональності мовлення досягнуто за допомогою вигуків та оцінно маркованих лексем *йолопи, дикарі прокляті, гидота, мерзенна, засмутився, ідіоти*. До того ж подовження голосного у в другому прикладі й три крапки на письмі графічно репрезентують інтонацію, що підсилює почуття досади мовця.

10. **Хе**, виг. 2. Уживається для вираження подиву, глузування з кого-, чого-небудь (ВТССУМ, 2005, с. 1559), напр.: – *Хе, була нерозумна, а стала зовсім дурна: врожити на хлопця надумала!* (Є. Гуцало); *Зеленокоса ошелешено витріщилася на дівчину: – Ти ба, он як! Ти вмієш говорити? Ого! Така ж зухвала, як твоя бабушка Мара. Хе, хіба можна в дитини з такими генами вимагати поваги до старшого і до його статусу Учителя?* (Дара Корній). Наведені вище приклади ілюструють негативне ставлення до співрозмовника (це засвідчують такі елементи контексту: *нерозумна, дурна, ошелешено витріщилася, зухвала*), що моделює відповідну аксіологічну тональність мовлення.

Наведені вище приклади вживань вигуків засвідчують їх функціонування як засобів вираження негативної оцінки в пейоративно маркованих контекстах. Численні мовознавці довели, що «на аксіологічній шкалі кількісно переважає негативна оцінка. Це пов'язано із психологічними особливостями людського мислення: позитивні властивості предметів і явищ співвіднесені з нормою, а негативні – з відхиленням від неї» (Халіман, 2019, с. 27). Таку думку засвідчують і результати нашого дослідження. Слід зауважити, що в процесі аналізу серед первинних однозначних вигуків позитивнооцінних не зафіксовано.

Залежно від контексту та комунікативної ситуації вигуки можуть виражати весь спектр емоцій, часто діаметрально протилежних, тобто бути багатозначними. О. Пилипко переконана, що «для більшості багатозначних вигуків поліфункціональність є логічною, що впливає з їх очевидної семантичної дифузності, яка, у свою чергу, є наслідком їх опосередкованої (контекстуально-зумовленої) номінативності» (Пилипко, 2013, с. 32). Дослідниця зазначає, що «у ряді випадків саме мовець може надати вигуковій формі той прагматичний відтінок, який є потрібним для певної ситуації і який може в чомусь навіть суперечити семантиці компонентів, що складають таку вигукову одиницю» (Там само).

Наприклад, вигук *а* є багатозначним і може виражати різноманітні емоції, такі як:

1) згодом, здивування і т. ін. (ВТССУМ, 2005, с. 1), порівн.: – *А, це ти, – дещо розчаровано сказала Рута, підійшовши ближче* (Н. Довгопол); – *А, Порфирій... – приязна посмішка не сходила з обличчя Мальцева* (Л. Підгірна). Як бачимо, обидва контексти виражають здивування мовця, однак перший приклад демонструє негативне ставлення адресанта до співрозмовника, актуалізоване за допомогою прикметника *розчаровано*, а другий – позитивне (*приязна посмішка*). Зауважимо, що аксіологічний компонент цього значення не зафіксовано в тлумачних словниках сучасної української мови;

2) незадоволення, досаду, погрозу (ВТССУМ, 2005, с. 1), напр.: *А, та який же ти непокірливий! Вчепивсь за одне, так одне те й твердить* (М. Костомаров); – *А, що з нього візьмеш? – махнув рукою Ройт-*

ман. – Нам його думка, як би це сказати, індіферентна!.. (А. Шкарін); *А, щоб ти вдавивсь, огородня сатано!..* (Яков Кухаренко). Моделювання негативної тональності мовлення забезпечує аплікація кількох різнорівневих засобів вираження оцінки: марковані мовні одиниці *непокірливий, сатано, зневажливий жест махнув рукою*, риторичне питання в другому прикладі й інтонація, відображена знаками оклику на письмі;

3) переляк, відчай, біль (ВТССУМ, 2005, с. 1), порівн.: – *А-а, дурень! Як же ти злякав мене знову!* (з розм. мовл.); – *О, Вірочко! А це ж що з вами? – вирвалось у нього. – А! – хитнула вона головою. – Мені тяжко. Просто не хочеться жити, – казала придушеним голосом, уста її затремтіли, вона одвернулася* (У. Самчук); *Удари раптом припинилися, ніби їх хто вимкнув. Стаська так і лежала на землі. У голові – глухий безперервний гул. Кров і сльози заливали очі. Чула, як раптом Гена заволав: – А-а-а-а! Боляче!* (Люко Дашвар). Аналіз наведених контекстів дає підстави стверджувати, що негативні смислові відтінки, крім вигуків, моделюють такі їх елементи: *дурень, тяжко, не хочеться жити, придушеним голосом, заволав, боляче*. До того ж, препозиція вигуку *а* в усіх репліках й подовження *а-а-а* створюють своєрідне емоційне обрамлення цих висловлень.

У ході аналізу виокремлено й інші семантичні варіанти, які не зафіксовані в словниках. Наприклад, вигук *а* може ще виражати захоплення й задоволення, порівн.: – *А, яка гарна моя вишивана сорочка!* (І. Нечуй-Левицький); <...> *А! Аж губи злипаються! Ото смачна!* – промовив Масюк, випивши чарку й прицмакуючи (І. Нечуй-Левицький). Тут спостерігаємо позитивну тональність мовлення, що засвідчують оцінно марковані компоненти *гарна, смачна*.

Також досліджувана одиниця може виражати обурення й жаль, тобто моделювати негативнооцінну тональність, напр.: – *Підожди. – Майор спробував його зупинити, але сильніший лейтенант вирвався. – А! Всі ви заодно! – махнув він рукою і пішов вулицею геть* (Брати Капранови); – *Тепер так: або йдіть до благочинного та зараз сватайте Ватю, і тоді усе піде на мир; або робіть, як знаєте!* – сказав писар. – *А! шкода! А! так*

погано якось випало! Та й я *наговорив* вчора три мішки гречаної вовни... (І. Нечуй-Левицький). Негатив мовця до адресата й конкретної ситуації виражено мовними одиницями *вирвався, махнув рукою, пішов геть, шкода, погано, наговорив*. Крім того, фіксуємо повтор вигуку *а* й окличну інтонацію речень, що підсилює відповідний оцінний відтінок.

Вигук *ай* може набувати таких значень:

1) біль, переляк, страх і т. ін. (ВТССУМ, 2005, с. 16), напр.: *Ай! Як же болить нога, як хто молотком вдарив* (І. Западєнська); – *Ай! Трохи не вмерла з переляку! Хто ж так робить?! (з розм. мовл.); Любов. Ай, змова! Утопити мене хочуть, кажуть, я божевільна! (Кричить і плаче)* (Леся Українка). У цьому разі вербалізація негативного значення оцінки здійснюється за допомогою мовних одиниць *болить, як хто молотком вдарив* у першому висловленні, конструкції *трохи не вмерла з переляку*, риторичного питання – у другому, авторських ремарок – у третьому та знаками оклику на письмі (інтонаційне увиразнення) у всіх прикладах;

2) незадоволення, докір, осуд (ВТССУМ, 2005, с. 16), порівн.: – *Ну і що скажеш, школярику? Буду жити? – несподівано бадьоро запитав чоловік. – Не знаю... Я тес, медицину не вчив ніколи. Лише припарки які, може, знаю. – Ай, тупий ти як пробка. І не лікуєшся. Мало того, що рану мені перев'язав, як драний черевик, ще й заспокоїти старого не хоче* (О. Українець); *Йолоп, ай, йолоп! Як брутально, як нахабно повівся він з цією гордою і чистою дівчиною!* (І. Багряний); – *Ай, ай, Лесихо! – озвалася Євка глумно, – ти говориш, як стара попада* (М. Устиянович). Складниками моделювання негативнооцінної тональності в цих прикладах є також мовні одиниці *тупий як пробка, йолоп, брутально, нахабно, стара попада*. Крім того, повтор вигуку *ай* і суфікс *-их-* в імені особи в третьому висловленні сприяють більш яскравому вираженню негативного ставлення мовця до адресата;

3) подив, захоплення, схвалення і т. ін. (ВТССУМ, 2005, с. 16), напр.: *Ай, медок! я ще зроду смачного такого не пив!* (К. Тополя); *Ай, молодчинка, так тримати!* (з розм. мовл.). Актуалізація смислових відтінків позитивної оцінки здійснюється

за допомогою зменшено-пестливих суфіксів *-ок, -инк-* у словах *медок, молодчинка*.

Вигук *ач* «уживається для вираження здивування, докору, невдоволення, захоплення і т. ін.» (ВТССУМ, 2005, с. 49), порівн.: – *Ач, яка ти розумна, безрідна обідранко! Може, тобі хочеться зайняти її місце? – закинула одна зі старших дівчат, Параскева* (Н. Довгопол); *Ач, стерво, що надумала – протестувати!..* (Т. Литовченко); *Ач, який красень! Аж замилуєшся тобою. Зовсім уже дорослим став, зовсім* (В. Чемерис). Елементи контекстів *безрідна обідранко, стерво* засвідчують моделювання негативної тональності мовлення, а *спритна, красень, аж замилуєшся* – позитивної.

Окремо слід зупинитися на першому прикладі, а саме на конструкції *яка ти розумна*, де спостерігаємо зміну позитивної семантики на негативну за допомогою іронії. Як зазначає О. В. Халіман, «наповнюючи дискурс іронією, мовець може змінювати аксіологічне спрямування висловлення» (Халіман, 2019, с. 149). Як бачимо, прикметник *розумна* називає ту ознаку, над якою іронізує мовець, а наступні елементи контексту ще більше підсилюють іронічний ефект.

У вигуку *ех* актуалізуються такі значення:

1) захоплення чим-небудь, задоволення з приводу чого-небудь (ВТССУМ, 2005, с. 358), напр.: *Ну й ловко ж ви їх одбрили! Ех, Проню Прокоповно, розумні ви, – без мила голите* (М. Старицький); – *Ех, і повеселилися ж ми! – тішився Франц* (Ю. Винничук). Лексеми *ловко, розумні, повеселилися, тішився* відображають позитивний оцінний відтінок;

2) невдоволення, нарікання, докору і т. ін. (Там само), порівн.: *Ну, приїхали за мною козаки, та й годі. А вони вже й розпустили губи. Ех, бабська натура! А ще просять – зостанься з ними жити. Що за життя козакові з такими плаксами!* (П. Куліш); *Ех, бідність наша, бідність! Чужі діти до шкіль ходили, а я мусив громадську череду пасти, щоби голодом не мліти!* (І. Франко); – *Ех, князю, князю, який же ти нерішучий! Твою наречену у будь-який день можуть живцем поховати за товстими монастирськими мурами, а ти збираєшся сидіти й охкати...* (Т. Литовченко). Ключовими словами в моделюванні негативної

оцінки є *бабська натура, плаксами, бідність, нерішучий*. Крім того, повтор слів *бідність наша, бідність, князю, князюй* оклична інтонація увиразнюють відповідну тональність.

Вигук *о* «уживається для вираження різних почуттів, душевних переживань: розпачу, захоплення, здивування, недовіри і т. ін.» (ВТССУМ, 2005, с. 796), напр.: *Одарка. Та що ми без батька будемо робити? Хоч поганенький, та був; а теперечки із-за свого та треба позичати. Де-то він шляється?.. О, лиха моя година!* (Г. Квітка-Основ'яненко); <...> *Тільки Наталка не промах!.. О, розумна і догадлива дівка!* (І. Котляревський); – *Так, так; не даром же він так креше по-українськи! О! хитра собака!..* (О. Кониський). Тут моделювання негативної оцінки також відбувається завдяки прикметнику *лиха*, метафоричній номінації *хитра собака*, а позитивної – прикметникам *розумна, догадлива*.

Крім того, досліджувана одиниця може брати участь у створенні іронічного ефекту, напр.: – *А ви любите піклуватись господарством? – спитала Зося з легенькою осмішкою, але все-таки поважним тоном. – О! моя жінка велика господарка! – одказав Ясь, жартуючи. – От я так, нігде правди діти, зусім нездатна до господарства, – обізвалась Теодозя* (І. Нечуй-Левицький). Маркером іронічної оцінки в цьому контексті є слово *жартуючи*.

Вигук *ого* «уживається для вираження здивування, захоплення, застереження і т. ін. з приводу чогось надзвичайного, несподіваного, непередбаченого і т. ін.» (ВТССУМ, 2005, с. 826), порівн.: *Тетяна. Ого, який щедрий, цванцигера кинув. Гнат (тихо). Для такої Галочки і гульдена б не пожалував, а коли б покохала, то й дукача* (М. Старицький); – *Ого, який ти майстер!* – *казала Галинка, червоніючи від задоволення* (М. Романівська). Як бачимо, у цих контекстах позитивна оцінка відображена за допомогою лексем *щедрий, майстер, задоволення*, а сполучення вигуку *ого* з аксіологічно маркованим синтаксичним фразеологізмом *який ти майстер* увиразнює емоційно-оцінне забарвлення всього висловлення.

Крім значень, зафіксованих у словнику, ця одиниця може виражати обурення (– *Ого, класно тобі мізки промили! І в чому*

ж полягає це благо, коли у людей забирають останнє: право на вогнище, на тепло, на життя? А спробуй запереч! Щось гавкнеш – не отримаєш добову пайку (А. Шкарін)), актуалізованого в наведеному прикладі за допомогою окличного речення та риторичного питання. Простежуємо також вираження іронії в такому контексті: – *Ого... Скільки компліментів і щедрот за один раз, – твердо проказала я. – Тим більше з уст людини, що погрозами змушує мене до співпраці, суть якої навіть не намагається пояснити* (Л. Підгірна). Тут позитивне ставлення мовця до адресата змінено на негативне, що доводить манера мовлення героя (*твердо проказала*) та наступне речення, яке розкриває причину такого ставлення.

Безумовно, опис оцінних значень поліфункційних первинних вигуків у цій статті тільки накреслений, що потребує подальшого висвітлення обраного аспекту. Крім того, у цій науковій розвідці репрезентовано результати аналізу на матеріалі художнього стилю, однак досліджувані одиниці також своєрідно функціонують у публіцистиці, що теж потребує окремої уваги.

Висновки. Отже, серед засобів вираження аксіологічних смислів особливе місце посідають первинні вигуки як дискурсивні слова, що є важливими елементами в здійсненні вербальної комунікації й у реалізації оцінної функції. Значної уваги в процесі виявлення емоційного значення досліджуваних одиниць потребують також інші аксіологічні засоби: інтонаційне оформлення, міміка, жести співрозмовників, оцінно марковані мовні одиниці та комунікативна ситуація загалом.

Серед проаналізованого матеріалу прослідковуємо перевагу негативної оцінки над позитивною, що пояснюємо психологічними особливостями людського мислення й відповідно кількісним превалюванням негативної тональності на оцінній шкалі. У процесі аналізу серед первинних однозначних вигуків позитивнооцінних не зафіксовано. Більшість первинних вигуків характеризується поліфункційністю, тобто здатністю моделювати полярні оцінні смисли. Багатозначні вигуки можуть уживатися в різноманітних комунікативних ситуаціях, що зумовлює їхню універсальність і відмінність від однозначних. До того ж проаналізовані одиниці здатні

оновлювати своє оцінне значення, що засвідчує виявлення нових варіантів семантики, не зафіксованих у словниках української мови. Вибір матеріалу дослідження з художньої літератури різних періодів дав змогу засвідчити традицію вживання первинних вигуків в українському мовленні й формування нових

відтінків прагматичних значень у сучасній комунікації.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в дослідженні аксіологічного потенціалу вторинних вигуків та інших дискурсивних слів для створення цілісної теорії граматики оцінки.

ЛІТЕРАТУРА

- Бусел В. Т.** (Ред.). Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
- Космеда Т. А., Халіман О. В.** «Грамматика оцінки» як актуальна проблема сучасного мовознавства. *Лінгвістичні студії*, 2011. Вип. 22. С. 17–23.
- Мельник О.** Первинні вигуки як об'єкт лінгвістичного дослідження. *Мова і культура*. 2013. Вип. 16. С. 196–204.
- Пилипко О.** Структурно-семантичні особливості вигуків у сучасній німецькій мові. *Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. Серія «Філологічні науки». 2013. № 19. С. 29–33.
- Халіман О. В.** Грамматика оцінки: морфологічні категорії української мови : монографія. Харків : Майдан, 2019. 458 с.
- Шаховский В. И.** Эмоции как объект исследования в лингвистике. *Вопросы психолингвистики*. 2009. № 9. С. 29–42.
- Шаховский В. И.** Обоснование лингвистической теории эмоций. *Вопросы психолингвистики*. 2019. № 1 (39). С. 22–37.

REFERENCES

- Busel, V. T.** (Ed.). (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [The Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin : VTF «Perun» [in Ukrainian].
- Khaliman, O. V.** (2019). *Hramatyka otsinky: morfolohichni katehorii ukrainskoi movy* [The Grammar of estimation: morphological categories of the Ukrainian language]. (Monograph). Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
- Kosmeda, T. A. & Khaliman, O. V.** (2011). «Hramatyka otsinky» yak aktualna problema suchasnoho movoznavstva [“Grammar of assessment” as an actual problem of modern linguistics]. *Linhvistychni studii – Linguistic studies* (Issue 22), (pp. 17–23) [in Ukrainian].
- Melnyk, O.** (2013). Pervynni vyhuky yak obiekt lnhvistychnoho doslidzhennia [Primary interjections as an object of linguistic study]. *Mova i kultura – Language and culture* (Issue 16), (pp. 196–204) [in Ukrainian].
- Pylypko, O.** (2013). Strukturno-semantychni osoblyvosti vyhukiv u suchasni nimetskii movi [Structural and semantic features of interjections in the modern German language]. *Nauk. visn. Skhidnoievrop. nats. Un-tu im. Lesi Ukrainky. Serii «Filolohichni nauky» – Scientific bulletin of the Lesya Ukrainka East European National University. Series “Philological Sciences”, 19, 29–33* [in Ukrainian].
- Shahovskij, V. I.** (2009). E'mocii kak ob"ekt issledovaniya v lingvistike [Emotions as an object of study in linguistics]. *Voprosy psixolingvistiki – Psycholinguistic questions*, 9, 29–42 [in Russian].
- Shahovskij, V. I.** (2019). Obosnovanie lingvisticheskoy teorii e'mocij [Substantiation of the linguistic theory of emotions]. *Voprosy psixolingvistiki – Psycholinguistic questions*, 1 (39), 22–37 [in Russian].